

C. Doets

Samenvatting

In 1991 is een onderzoek uitgevoerd naar functioneel analfabetisme onder een representatieve groep van volwassen Nederlanders. In het onderzoek werden tweeëntwintig 'alledaagse taaltaken' onderscheiden, waarbij de respondenten een inschatting moesten maken in hoeverre ze deze taken beheersten.

Op basis van de resultaten is een schaal voor functionele ongeletterdheid geconstrueerd, bestaande uit 6 niveaus, waarmee een schatting kon worden gemaakt van de omvang van de functionele ongeletterdheid onder de Nederlandse bevolking.

Inleiding

Op initiatief van de UNESCO werd het jaar 1990 uitgeroepen tot het 'International Literacy Year'. In dat kader besloot de minister van Onderwijs en Wetenschappen in Nederland een 'Stuurgroep voor het Internationaal Jaar van de Alfabetisering' te installeren. Eén van de voornaamste taken van de Stuurgroep was het adviseren van de minister over de wijze waarop het analfabetisme in Nederland kan worden teruggedrongen. Ter onderbouwing van haar advies 'Lezen en schrijven, praktisch onmisbaar' (1991) wilde de Stuurgroep de beschikking hebben over gegevens betreffende de aard en omvang van het functionele analfabetisme in Nederland. Begin 1990 kreeg het SVE, het Studie- en Ontwikkelingscentrum voor de Volwasseneneducatie, de opdracht hiernaar onderzoek te doen. Begin 1991 verscheen het eindrapport van dit onderzoek onder de titel: Functionele ongeletterdheid in Nederland (Doets e.a., 1991). In dit artikel zal vooral worden ingegaan op de wijze waarop het begrip functioneel analfabetisme is gemeten, alsmede op de resultaten van deze meting. Alvorens hiertoe over te gaan wordt eerst in het kort de vraagstelling en de opzet van het onderzoek beschreven.

1 De vraagstelling van het onderzoek

In het onderzoek is het begrip functionele (on)geletterdheid gebruikt. (Gezien de negatieve klank van het begrip analfabetisme is door de onderzoekers voor dit meer neutrale begrip gekozen. In dit artikel zullen beide begrippen, alsmede het Engelse 'literacy' als synoniemen worden beschouwd). De laatste jaren zijn de nodige publikaties verschenen waarin het begrip functionele ongeletterdheid wordt gedefinieerd. (Zie onder andere: Barton & Hamilton, 1990; Giere, 1987; Leseman & De Vries 1990.) Vrij algemeen wordt functionele ongeletterdheid omschreven in termen van het niet adequaat kunnen gebruiken van (eenvoudige) vormen van schriftelijke communicatie. Levine (1986) omschrijft 'literacy' als: "the exercised capacity to acquire and exchange information via the written word" en 'functional literacy' als: "the possession of, or access to, the competences and information required to accomplish transactions entailing reading and writing which an individual wishes - or is compelled - to engage". Uitgaande van deze omschrijving is in het onderhavige onderzoek functionele ongeletterdheid omschreven als: *het niet beschikken over voldoende vaardigheden om, in de Nederlandse taal gestelde uiteenlopende vormen van schriftelijke informatie, adequaat in alledaagse situaties te kunnen gebruiken.*

Op basis van deze omschrijving zijn vervolgens de belangrijkste vraagstellingen van het onderzoek als volgt geformuleerd:

- 1 Op welke gebieden van de schriftelijke communicatie beschikken inwoners van Nederland niet over voldoende vaardigheden om zich in het dagelijks leven te redden?
- 2 Hoe groot is de groep die in meer of mindere mate niet over voldoende vaardigheden beschikt?

2 Steekproef en dataverzameling

Het onderzoek richtte zich op een beschrijving van de mate van ongeletterdheid bij personen van achttien jaar en ouder, die in 1990 in Nederland woonachtig waren.

De gekozen populatie kent verschillende deelpopulaties, waarin de mate van ongeletterdheid afwijkt van die in de totale populatie. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan verschillen tussen mannen en vrouwen en tussen autochtone en allochtone inwoners van Nederland. Met name het verschil tussen autochtonen en allochtonen is zeer groot. Dirks (1990) schat dat ongeveer acht procent van de autochtone bevolking meer of minder analfabeet is. Voor de allochtone bevolking (dat wil zeggen, individuen woonachtig in Nederland maar van een niet-Nederlandse afkomst, alsmede Nederlanders geboren in Suriname of de Nederlandse Antillen) komt hij tot een schatting van ongeveer 500.000 personen. Dat is ruim de helft van de genoemde populatie van allochtone Nederlanders. Uiteraard gaat het daarbij om ongeletterdheid ten aanzien van de Nederlandse taal.

De middelen voor het onderzoek waren niet toereikend voor steekproefonderzoek onder alle allochtone groepen in Nederland. Daarom is er voor gekozen het onderzoek alleen uit te voeren onder de drie grootste groepen allochtone inwoners van Nederland: die van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst.

In de tweede plaats zouden mannen en vrouwen in mate van ongeletterdheid van elkaar kunnen verschillen. Niet alleen binnen allochtone groepen, waar vrouwen naar sociale positie en opleiding duidelijk verschillen van mannen, maar ook in de autochtone populatie. Met name onder ouderen is er een belangrijk verschil in opleiding en sociale positie. Vrouwen nemen ook relatief vaker deel aan basiseducatie (Doets & Huisman, 1988). Bij de steekproefopzet is met beide onderscheidingen (naar geslacht en naar land van herkomst) rekening gehouden.

De steekproef voor autochtonen is vervolgens getrokken uit het bevolkingsregister van vier gemeenten en wel uit alle inwoners van achttien jaar en ouder, van wie de geboorteplaats van één of van beide ouders in Nederland ligt. Hierbij is er voor gezorgd dat er evenveel

mannen als vrouwen in de steekproef werden opgenomen. Omdat de kans op uitval in bevolkingsonderzoek vrij groot is (20 tot 40 procent) zijn gelijktijdig reserve-steekproeven getrokken. Uit logistieke overwegingen is er voor gekozen het onderzoek onder de allochtone populatie van achttien jaar en ouder te laten plaatsvinden in een grote gemeente waar de drie bovengenoemde allochtone groepen voldoende groot zijn om de beoogde steekproeven te vullen. Uit het bevolkingsregister van de betreffende gemeente zijn, op dezelfde wijze als voor de autochtonen, drie aselechte steekproeven getrokken uit de deelpopulaties van individuen, van wie beide ouders respectievelijk Turkije, Marokko of Suriname als geboorteland hebben. Wanneer dit laatste gedeeltelijk onbekend was, werd gekeken naar de geboorteplaats van de moeder. De autochtone steekproef bestond uit 1250 personen, de allochtone steekproef uit 750 personen, gelijk verdeeld over de drie onderscheiden groepen.

Alle personen uit de steekproef werden zowel schriftelijk benaderd als mondeling (aan de deur of per telefoon) met de vraag aan het onderzoek mee te werken. Degenen die aan het onderzoek wilden meedoen werd vervolgens mondeling een vragenlijst (gemiddelde duur ongeveer een uur) afgenomen. De interviewers kenden de taal en de gespreksmoeilijkheden van min of meer (allochtone) ongeletterden goed.

De dataverzameling vond in de laatste helft van 1990 plaats. Uiteindelijk deden, na gebruik van de reserve-adressen, 972 autochtonen aan het onderzoek mee. Na analyse kon worden geconcludeerd dat deze een redelijke doorsnee vormden van de Nederlandse bevolking, met dien verstande dat ouderen, laagopgeleiden en mannen licht ondervertegenwoordigd waren in de steekproef.

Van de allochtonen van Marokkaanse en Surinaamse herkomst deden, door verschillende oorzaken, te weinig personen aan het onderzoek mee. De gegevens van deze groepen worden hier verder buiten beschouwing gelaten. De respons van de Turkse groep was hoog. Bij deze groep konden 231 interviews worden afgenomen. De gegevens van deze groep zijn echter om twee redenen niet representatief: gegevens van personen boven de veertig ontbreken nagenoeg en het onderzoek is (om hier-

boven genoemde redenen) slechts in één Nederlandse gemeente uitgevoerd.

3 Het onderzoeksinstrument

Analoog aan Levine's omschrijving van 'functional literacy' kan alledaags schriftelijk taalverkeer worden omschreven in termen van soorten van schriftelijke communicatie waarmee volwassenen te maken krijgen in de Nederlandse samenleving. Blok (1987) geeft richtlijnen voor de keuze van taaltaken die als alledaagse taken zijn op te vatten. Het moet gaan om taken die "...zeer frequent zijn en elke dag kunnen voorkomen" of om taken die "...zeer gewoon zijn en iedereen kunnen overkomen". De meeste beroepsgebonden taalgebruikssituaties, zoals het schrijven van een handleiding of het corrigeren van drukproeven, zijn derhalve niet tot het alledaagse taalverkeer te rekenen.

Het domein van alledaagse schriftelijke taaltaken is daarmee beperkt tot die taken die belangrijk zijn voor het functioneren van volwassenen als burger of als privépersoon in de Nederlandse samenleving. In eerste instantie is ervan uitgegaan dat het domein van die taken min of meer hetzelfde zal zijn voor elke volwassene binnen de Nederlandse samenleving. Op basis van eigen ervaring, gesprekken met deskundigen en literatuurstudie (Calamai, 1987; Hayes & Valentine, 1989) is een selectie van concrete, alledaagse taken gemaakt. De geselecteerde taken zijn vervolgens aan de hand van een classificatiesysteem ingedeeld.

Het classificatiesysteem bestond uit twee hoofddimensies:

- a de aard van de taken, onderverdeeld in drie hoofdcategorieën: lezen, schrijven en tabellen/formulieren. Binnen de categorieën lezen en schrijven is een verdere onderverdeling gemaakt in genres: fictie, beschrijvend en beïnvloedend. Binnen de beschrijvende en beïnvloedende genres zijn subgenres onderscheiden;
- b de complexiteit van de taken, onderverdeeld in drie niveaus: elementair, eenvoudig en complex. Elementaire taken zijn taken waarin het hoofdzakelijk aankomt op het kunnen herkennen of schrijven van Nederlandse woorden (en getallen). Bij eenvoudige

en complexe taken is het herkennen of schrijven van woorden op zich niet voldoende, maar gaat het om schrijf- en leesvaardigheden die boven het niveau van het woord uitstijgen. Het gehanteerde onderscheid in eenvoudige en complexe taken berust in het algemeen op een onderscheid naar lengte en/of ingewikkeldheid binnen eenzelfde categorie.

Uiteindelijk zijn met behulp van het classificatieschema eenentwintig soorten alledaagse schriftelijke taaltaken ingedeeld (zie Tabel 1). Alleen het lezen van ondertitels kon niet binnen de classificatie worden ondergebracht. Dit is als een aparte categorie opgenomen.

Tabel 1
Overzicht van soorten alledaagse schriftelijke taaltaken

Lezen	
losse woorden	elementair
getallen	elementair
ondertitels	?
fictie	complex
beschrijvend: kort verslag	eenvoudig
beschrijvend: lang verslag	complex
beschrijvend: korte instructies	eenvoudig
beschrijvend: lange instructies	complex
beïnvloedend: korte reclames	eenvoudig
beïnvloedend: lange reclames	complex
beïnvloedend: korte argumentatie	eenvoudig
beïnvloedend: lange argumentatie	complex
Schrijven	
losse woorden	elementair
getallen	elementair
beschrijvend: kort verslag	eenvoudig
beschrijvend: lang verslag	complex
beïnvloedend: korte argumentatie	eenvoudig
beïnvloedend: lange argumentatie	complex
* Tabellen en formulieren	
eenvoudige tabellen	eenvoudig
ingewikkelde tabellen	complex
eenvoudige formulieren	eenvoudig
ingewikkelde formulieren	complex

Uitgaande van de in Tabel 1 vermelde tweeëntwintig soorten taaltaken is een vragenlijst geconstrueerd ter bepaling van functionele ongetletterdheid. Bij elke soort taak zijn steeds drie hoofdvragen gesteld: één vraag naar de beheersing, één naar het persoonlijk belang van een goede beheersing en één naar het belang van een goede beheersing door elke volwassene in Nederland.

Tabel 2
Een voorbeeld van een taaltaak

LEZEN VAN LOSSE WOORDEN

- Hoe vaak komt het voor dat u:
  - een naam of een adres van iemand of van een bedrijf leest?
  - een straatnaam of een plaatsnaam op een ANWB-bord leest?
  - een stationsnaam of haltenaam als bestemming van de bus of trein leest?

- Hoe goed kunt u (gekozen voorbeeld) lezen?

heel goed	gaat wel	niet goed		
1	2	3	4	5

- Is het belangrijk voor u dat u dit soort namen zelf kunt lezen?

heel belangrijk	gaat wel	niet belangrijk		
1	2	3	4	5

- Vind u het belangrijk dat elke volwassene in Nederland dit soort namen en woorden kan lezen?

heel belangrijk	gaat wel	niet belangrijk		
1	2	3	4	5

De eerste vraag stond centraal bij de bepaling van functionele ongeletterdheid, waarbij essentieel was dat de respondent steeds een inschatting maakte van de eigen mogelijkheden. De eerste vraag in combinatie met de tweede vraag stond centraal bij de bepaling van de behoefte aan basiseducatie waarop in het kader van dit artikel niet nader zal worden ingegaan. De derde vraag is gebruikt om een representatief oordeel van de bevolking over het alledaagse karakter van de geselecteerde taken te verkrijgen.

Uit een vooronderzoek was gebleken dat met name lager opgeleiden moeite hebben met globale of abstracte omschrijvingen van taken. Ook bleken zij niet in staat om een generaal oordeel te geven over verschillende voorbeelden van eenzelfde taaksoort. Om validiteitsproblemen zoveel mogelijk te voorkomen zijn drie maatregelen getroffen. Ten eerste zijn voor elk van de soorten taaltaken drie specifieke taken geformuleerd. Ten tweede is bij het merendeel van die specifieke taken een concreet voorbeeld (een kopie van bijvoorbeeld een advertentie, een tabel of een brief) opgenomen. Ten derde is naar de gebruiksfrequentie gevraagd. Over de specifieke taak waar de respondent de meeste ervaring mee heeft zijn steeds de drie hoofdvragen gesteld, die op een vijfpuntsschaal konden worden beantwoord (zie als voorbeeld Tabel 2).

De vraag naar het belang van een goede beheersing door elke volwassen inwoner van Nederland is met name in Tabel 2 opgenomen ter controle van het alledaagse karakter van de taken. Op grond van de gemiddelde scores van respondenten kan per soort taaltaak worden nagegaan of een doorsnee van de bevolking beheersing van die taken belangrijk vindt voor het alledaagse functioneren.

In de autochtone steekproef liggen voor de meeste taken de gemiddelde schaalwaarden tussen 1.2 en 1.6. Voor enkele taken liggen die waarden weliswaar iets hoger (lezen van lange advertenties, invullen van moeilijke formulieren en het schrijven van lange verslagen), maar stijgen nergens boven de 2.0 uit. Gegeven de omschrijving van de schaalwaarden betekent het dat beheersing van alle soorten schriftelijke taaltaken als belangrijk wordt beschouwd voor een goed functioneren in onze samenleving. De spreidingsmaten bij elke taak geven wel aan dat die oordelen niet unaniem zijn. Een uitsplitsing van de resultaten per opleidingsniveau laat echter voor geen van de taken significante verschillen zien.

Op grond van deze resultaten is besloten alle tweeëntwintig soorten schriftelijke taaltaken als alledaagse taken voor de autochtone groep te beschouwen.

Wat betreft de allochtone groep blijkt dat de Turkse respondenten nauwelijks anders oorde-

Tabel 3

De varimax-structuur voor de 22 schrijf- en leestaken

Taak	Elementair	Lezen	Schrijven	Complex
Lezen				
Getallen(E)	0.77	0.20	0.08	0.16
Woorden(E)	0.74	<u>0.36</u>	0.05	0.16
Verslag(K)	0.55	0.48	0.27	0.11
Instructie(K)	0.33	<u>0.63</u>	0.15	0.24
Reclame(K)	<u>0.48</u>	0.62	0.16	0.13
Argumentatie(K)	<u>0.43</u>	0.67	0.25	0.15
Ondertitels(K)	<u>0.40</u>	0.60	0.10	0.24
Verslag(L)	0.20	0.67	0.36	0.20
Instructie(L)	0.12	0.40	0.08	0.72
Reclame(L)	0.12	<u>0.71</u>	0.29	0.18
Argumentatie(L)	0.24	0.68	0.25	<u>0.27</u>
Fictie(L)	0.25	0.70	<u>0.29</u>	0.17
Schrijven				
Getallen(E)	0.69	0.29	0.22	0.16
Woorden(E)	0.62	0.18	<u>0.48</u>	0.05
Verslag(K)	0.31	<u>0.35</u>	0.71	0.12
Argumentatie(K)	0.20	<u>0.52</u>	0.62	0.08
Verslag(L)	0.13	0.09	0.76	0.33
Argumentatie(L)	0.30	0.08	0.73	<u>0.34</u>
Tabellen/Formulieren				
Tabel(S)	0.50	0.47	0.13	0.21
Tabel(I)	0.23	<u>0.29</u>	0.28	0.65
Formulier(S)	0.28	0.35	0.48	0.46
Formulier(I)	0.15	0.05	<u>0.38</u>	<u>0.71</u>

E = elementaire taken

K = korte schrijf- of leestaken

L = lange schrijf- of leestaken

S = eenvoudige tabellen of formulieren

I = ingewikkelde tabellen of formulieren

len over het belang van een goede beheersing van de voorgelegde taken als autochtone Nederlanders. Op basis van dit oordeel is besloten voor de bepaling van functionele ongeletterdheid onder de allochtone Turkse volwassenen geen ander criterium te hanteren als voor de autochtone volwassenen.

Door middel van een factoranalyse is vervolgens nagégaan of de taken konden worden teruggebracht tot een beperkter aantal clusters. Na een principale componentenanalyse is een varimax-rotatie met vier opgegeven factoren uitgevoerd. Die vier factoren verklaren zesenzestig procent van de variantie in de matrix (zie Tabel 3). De hoofdloading van elke soort taal-

taak is cursief aangegeven, de hoogste bijlading is steeds onderstreept.

In de factorstructuur zijn de twee hoofddimensies, de aard van de taken en de complexiteit van de taken, te herkennen. Wat betreft de eerste hoofddimensie worden twee hoofdcategorieën (de lees- en schrijftaken) elk door een eigen factor vertegenwoordigd en laat de derde hoofdcategorie (tabellen en formulieren) zich goeddeels ook door een eigen factor (factor 4) onderscheiden. Wat betreft de tweede hoofddimensie, de complexiteit van taken, laden de elementaire taken het hoogst op de eerste factor. De eenvoudige (korte) leestaken hebben naast hun hoofdloading op de tweede factor, hun

hoogste bijlading op de eerste factor, terwijl de complexe (lange) leestaken hun hoogste bijlading op de derde of vierde factor hebben. Gezien deze resultaten kan het lezen van ondertitels tot de eenvoudige leestaken worden gerekend. Een enigszins afwijkend patroon vertoont het lezen van lange instructies. In plaats van de hoofdloading komt hier de hoogste bijlading in de tweede kolom, terwijl de hoofdloading in de vierde kolom wordt gevonden. Hoewel dit erop wijst dat deze taak toch iets anders, namelijk als een moeilijker taak is beoordeeld dan de overige lange leestaken, is het lezen van lange instructies toch bij het cluster van lezen van lange teksten geplaatst. De eenvoudige (korte) schrijftaken hebben naast hun hoofdloading op derde factor hun hoogste bijlading op de tweede factor, terwijl dat voor de complexe (lange) schrijftaken respectievelijk de derde en vierde factor zijn. Voor een classificatie van schrijf- en leestaken in bepaalde genres en subgenres bleek de factoranalyse geen aanwijzingen op te leveren. Voor de genres en subgenres zijn dan ook geen aparte scores berekend.

Op grond van deze resultaten, die grotendeels in overeenstemming zijn met de gehanteerde hoofddimensies, is besloten het aantal te analyseren soorten taaltaken te reduceren tot tien. Zes clusters (lezen en schrijven respectievelijk: elementair, kort en lang) en vier oorspronkelijke soorten taken (tabellen en formulieren respectievelijk: eenvoudig en moeilijk).

4 Het berekenen van de scores

Voor de vier soorten taken, die niet in een cluster zijn opgenomen (tabellen en formulieren) zijn de oorspronkelijke schaalwaarden gehandhaafd in de analyses. Voor de zes clusters (lezen en schrijven) zijn per respondent nieuwe waarden berekend en wel de gemiddelde schaalwaarden gebaseerd op de tot een cluster behorende taken. De schaalwaarden en de gemiddelde schaalwaarden zijn als volgt geïnterpreteerd: schaalwaarden lager dan 2.5 verwijzen naar een goede beheersing, schaalwaarden van 2.5 tot 3.5 verwijzen naar een matige beheersing en schaalwaarden gelijk aan of hoger dan 3.5 verwijzen naar een slechte beheersing.

Ter bepaling van de aard van de functionele

ongeletterdheid, waarbij het gaat om het inzicht in welke soorten schriftelijke taaltaken de grootste problemen opleveren, is in de analyse uitgegaan van schaalwaarden die een matige of een slechte beheersing doen vermoeden.

Ter bepaling van de mate van de functionele ongeletterdheid, waarbij het gaat om het inzicht in de ernst van de problemen per individu, is uitgegaan van schaalwaarden die een slechte beheersing doen vermoeden. Gezien het specifieke karakter van de twee elementaire taken zijn deze ten behoeve van de schaalconstructie teruggebracht tot één cluster. Uitgaande van deze waarden is een schaal van zes niveaus ontwikkeld (zie Tabel 4).

Tabel 4
Mate van functionele ongeletterdheid

Aantal taken met een slechte beheersing			
Functionele ongeletterdheid	Elementair	Eenvoudig	Complex
1 beperkt	0	0	1-2
2	0	0	3-4
3	0	1-2	1-2
4	0	1-2	3-4
5	0	3-4	3-4
6 sterk	1	4	4

In de cellen staat het aantal taken dat een respondent slecht beheerst. Dit aantal kan variëren van negen (niveau zes) tot één à twee (niveau 1).

Een respondent die zich op het hoogste niveau van functionele ongeletterdheid (niveau zes) bevindt, beheerst niet of nauwelijks de elementaire lees- en schrijftaken en kan derhalve ook de overige taken niet uitvoeren. Een respondent die zich op het laagste niveau van ongeletterdheid (niveau één) bevindt, dus 'nagenoeg geletterd' is, beheerst slechts één of twee complexe taaltaken slecht.

5 De resultaten: de aard van de functionele ongeletterdheid

In Tabel 5 zijn de tien onderscheiden typen schriftelijke taaltaken gerangschikt naar het percentage autochtonen dat aangeeft een bepaalde taak slecht te beheersen. Tevens zijn de absolute schattingen voor de populatie ver-

meld, waarbij is uitgegaan van een populatie van 11 miljoen volwassen Nederlanders. Dit geeft een overzicht van de lees- en schrijftaken waar de moeilijkheden het grootst zijn.

Tabel 5
Percentages steekproef en schattingen populatie slechte beheersing taaltaken: autochtone Nederlanders

	Slecht %	Geschatte N
Lezen van woorden	0.4	50.000
Lezen korte teksten	0.4	50.000
Schrijven woorden	0.9	100.000
Lezen lange teksten	1.1	120.000
Eenvoudige tabellen	1.2	130.000
Schrijven korte teksten	2.9	320.000
Eenvoudige formulieren	4.6	500.000
Moeilijke tabellen	8.0	880.000
Schrijven lange teksten	11.2	1230.000
Moeilijke formulieren	17.2	2000.000

De minste problemen worden ervaren bij de leestaken. Van tenminste 50.000 tot ongeveer 120.000 volwassenen moet worden aangenomen dat zij niet in staat zijn korte dan wel wat langere teksten te begrijpen.

Deze cijfers geven waarschijnlijk de minimaal aantallen aan van volwassenen die problemen hebben met de verschillende soorten taken. Dit niet alleen omdat laaggeschoolden en ouderen enigszins ondervertegenwoordigd waren in de steekproef, maar ook omdat de percentages gebaseerd zijn op eigen inschattingen van de respondenten. Hoewel ook uit ander onderzoek blijkt dat dergelijke inschattingen in doorsnee een goede indicatie opleveren, dient er rekening mee te worden gehouden dat sommigen geneigd zijn de eigen bekwaamheden te overschatten (zie onder meer Neice & Adsett, 1990). Ter controle hierop is tijdens het vraaggesprek ook een (zeer beperkte) leestoets afgenomen. De respondenten werd een tweetal korte brieven voorgelegd met de vraag aan te geven welke essentiële informatie deze brieven bevatte. Een dergelijke opdracht kan worden gezien als een korte leestaak. De resultaten hiervan waren dat bijna zes procent van de respondenten er niet in slaagde de essentiële informatie uit de twee brieven te halen. Waarschijnlijk hebben bij leestaken waar het aankomt op nauwkeurig en kritisch lezen aanzienlijk meer volwassenen problemen dan de ongeveer

120.000 die op basis van de zelfbeoordeling kunnen worden geschat.

Schrijven blijkt voor meer volwassenen problemen op te leveren dan lezen. Het schrijven van korte teksten (en dan moet worden gedacht aan eenvoudige brieven) wordt door bijna drie procent van de respondenten slecht beheerst. Daarnaast leveren langere teksten voor ruim elf procent van de respondenten ernstige problemen op. Geschat voor de populatie gaat het daarbij om meer dan een miljoen volwassenen. Het lezen van eenvoudige tabellen levert voor relatief weinig respondenten problemen op. Eenvoudige formulieren invullen is al problematischer, ruim vier procent heeft hier moeite mee. Moeilijke tabellen lezen en begrijpen blijkt voor acht procent te moeilijk, terwijl de meeste problemen voorkomen bij het invullen van moeilijker formulieren: ruim zeventien procent van de respondenten beheerst deze taak niet of nauwelijks.

In de analyse is ook gekeken in hoeverre verschillen bestaan tussen verschillende subgroepen. Hierbij is een uitsplitsing gemaakt met behulp van vier achtergrondkenmerken, te weten: geslacht, leeftijd, vooropleiding en maatschappelijke positie. Als uitgangspunt voor de maatschappelijke positie is het hebben van een betaalde baan genomen. Van deze vier kenmerken blijkt geslacht de minste verschillen op te leveren. Hooguit zijn er geringe verschillen naar beheersing van deeltaken: er zijn wat meer mannen die slecht kunnen lezen en wat meer vrouwen die problemen hebben met het schrijven van een langere tekst en met het omgaan met tabellen en formulieren.

Bij leeftijd en opleiding worden grotere verschillen tussen de onderscheiden categorieën geconstateerd. In het algemeen geldt dat relatief meer volwassenen boven de vijftig jaar de taken niet goed kunnen uitvoeren. Hetzelfde verschil geldt voor de laagst opgeleiden (basis-onderwijs en lbo). De verschillen zijn daarbij het grootst bij de complexere taaltaken. Het onderscheid naar de maatschappelijke positie laat zien dat bij gepensioneerden, WAO-ers, huisvrouwen en mensen werkzaam in de dienstverlening en ambacht/industrie relatief meer mensen met een slechte beheersing van de diverse taaltaken te vinden zijn dan in de andere categorieën. De resultaten voor de allochtone respondenten staan vermeld in Tabel 6.

Tabel 6
Percentages steekproef slechte beheersing taaltaken: allochtonen (Turken)

	Slecht %
Eenvoudige tabellen	21.9
Lezen van woorden	23.5
Schrijven woorden	23.5
Lezen korte teksten	23.5
Eenvoudige formulieren	30.3
Lezen lange teksten	33.0
Moeilijke tabellen	33.0
Schrijven korte teksten	36.9
Schrijven lange teksten	44.2
Moeilijke formulieren	44.4

De rangorde van (slecht beheerste) taken wijkt enigszins af van die van autochtonen. Daarnaast liggen de percentages (uiteraard) veel hoger. Een kwart van de Turkse respondenten kan niet schrijven en lezen in het Nederlands. Eveneens een kwart kan geen korte teksten lezen of eenvoudige tabellen raadplegen.

Taken die door ongeveer een derde van de Turkse respondenten niet goed kunnen worden uitgevoerd zijn: het lezen van lange teksten en moeilijke tabellen, het schrijven van een briefje en het invullen van een eenvoudig formulier.

De moeilijkste schriftelijke taaltaken kunnen door ongeveer vierenveertig procent van de Turkse respondenten niet worden uitgevoerd.

Geslacht blijkt in tegenstelling tot in de autochtone steekproef in de Turkse steekproef wel van grote invloed te zijn. Meer vrouwen dan mannen beheersen de taken niet. Leeftijd blijkt eveneens van invloed te zijn: in de leeftijdsgroep tussen de vijftienvintig en veertig jaar komen op alle taken meer respondenten met een slechte beheersing voor dan in de jongere leeftijdsgroep.

Van de respondenten zonder opleiding in Nederland kan de helft niet lezen en schrijven in het Nederlands en kan driekwart de meer complexe taaltaken niet uitvoeren. Vanaf het mavo-niveau zijn er nauwelijks meer problemen met de beheersing van de taken.

6 De resultaten: de mate van functionele ongeletterdheid

Met behulp van de eerder beschreven schaal voor functionele ongeletterdheid is nagegaan hoeveel volwassenen met de uitvoering van meer taken problemen hebben. Uitgangspunt van de schaal is dat naarmate men met meer en/of eenvoudiger taken problemen heeft er sprake is van een grotere mate van functionele ongeletterdheid.

Tabel 7
Mate van functionele ongeletterdheid

Functionele ongeletterdheid	autochtone	Turkse allochtonen
	%	%
1 beperkt	18.2	10.8
2	0.9	—
3	2.9	7.4
4	1.4	6.9
5	0.5	4.3
6 sterk	0.5	24.3

Uit Tabel 7 komt wat betreft de autochtone Nederlanders het volgende beeld naar voren. Op het hoogste niveau van ongeletterdheid (niveau zes) bevindt zich een half procent van de respondenten. Bij deze respondenten is sprake van een slechte beheersing van de elementaire schriftelijke taaltaken. Met andere woorden: zij kennen het alfabet niet of onvoldoende en ze zijn derhalve ook niet in staat eenvoudige en complexe schriftelijke taaltaken uit te voeren. Omgerekend naar de populatie zijn er (minimaal) zo'n 60.000 autochtone volwassenen in ons land die geen of hooguit enkele woorden kunnen schrijven en lezen.

Op het één-na-hoogste niveau (niveau vijf) van functionele ongeletterdheid scoort eveneens een half procent. Deze respondenten kunnen de elementaire taken wel uitvoeren, zij het dat de meesten deze slechts matig beheersen. De overige taken beheersen zij slecht. In feite kennen zij wel het alfabet, maar zij kunnen die kennis niet goed benutten in het alledaagse schriftelijke taalverkeer. Hooguit is er een matige beheersing van het lezen van korte teksten of het raadplegen van eenvoudige tabellen. Het houdt in dat nog eens zo'n 60.000 autochtone volwassenen nauwelijks kunnen deelnemen aan het alledaagse schriftelijke taalverkeer.

Niveau vier van functionele ongeletterdheid

komt voor bij 1.4% van de steekproef. Deze respondenten hebben aangegeven één of twee eenvoudige en drie of vier complexe taken slecht te beheersen. Wat betreft de eenvoudige taken gaat het voornamelijk om het schrijven van korte teksten en/of het invullen van eenvoudige formulieren. Voor de overige eenvoudige taken heeft een deel van deze groep ook niet meer dan een matige beheersing. Gegeven het steekproefpercentage gaat het hier om zo'n 150.000 autochtone Nederlanders. Zolang de schriftelijke communicatie beperkt blijft tot het lezen van korte teksten of tot het raadplegen van eenvoudige tabellen kunnen de meesten zich nog wel redden, maar alle andere taken leveren problemen op.

Vanaf niveau drie van functionele ongeletterdheid kunnen respondenten meer dan de helft van de onderscheiden taken uitvoeren, al is de beheersing soms matig. Op niveau drie scoort 2.9 procent van de respondenten. Deze respondenten kunnen één of twee eenvoudige taken en eveneens één of twee complexe taken niet goed uitvoeren. Het blijkt zowel bij de eenvoudige als de complexe taken voornamelijk te gaan om het invullen van formulieren en het schrijven van brieven en teksten. De resultaten van deze groep op de objectieve toets 'lezen van brieven' doen vermoeden dat een derde van deze groep ook grote problemen heeft om langere teksten goed te begrijpen, met name teksten die om nauwkeurig lezen vragen (bijvoorbeeld instructieve teksten). Generaliserend naar de populatie betekent dit dat ruim 300.000 autochtone volwassenen niet goed in staat zijn formulieren in te vullen of brieven te schrijven. Aangenomen mag worden dat een derde van deze groep tevens grote moeite heeft om wat langere teksten nauwkeurig te lezen.

De problematiek op niveau twee van functionele ongeletterdheid betreft alleen nog de complexe taken. Op dit niveau bevindt zich bijna één procent van de respondenten. Overigens is het niet zo dat deze respondenten alle eenvoudige taken goed kunnen uitvoeren; de helft geeft aan het schrijven van een korte tekst en het invullen van een eenvoudig formulier maar matig te beheersen. Zo'n 100.000 autochtone Nederlanders redden zich dus goed of redelijk als het gaat om eenvoudige schriftelijke taaltaken, maar ze komen in de problemen als de alledaagse schriftelijke communicatie het

lezen van tabellen, het invullen van formulieren of het schrijven betreft.

Door 18.2 procent van de steekproef blijken één of twee van de complexe taken slecht te worden beheerst. Voor de meesten in deze groep gaat het om het invullen van een ingewikkeld formulier en voor een deel ook om het schrijven van een wat langere tekst. Voor een klein deel is alleen het schrijven van langere teksten een probleem. Omgerekend naar de populatie gaat het om ongeveer 2,5 miljoen autochtone Nederlanders.

Rekening houdend met de achtergrondvariabelen blijken hier dezelfde verschillen op te treden die in de vorige paragraaf zijn geconstateerd. Het blijkt dat volledige ongeletterdheid (niveau zes) alleen nog onder volwassenen van boven de vijftig jaar voorkomt. De vooropleiding van deze groep is hooguit lbo, maar in de meeste gevallen alleen basisonderwijs. Gradaties van functionele ongeletterdheid die praktisch gezien dicht tegen volledige ongeletterdheid aan liggen (niveaus vier en vijf) komen in alle leeftijdsgroepen voor. Het gaat hier om volwassenen die alleen basisonderwijs of hooguit lbo gehad hebben. Naar sociale positie onderscheiden gaat het voornamelijk om gepensioneerden, WAO-ers en huisvrouwen zonder betaald werk. Er zijn geen aanwijzingen dat er sterke verschillen zijn tussen mannen en vrouwen in het algemeen.

Wat betreft de Turkse groep is het beeld aanmerkelijk somberder. Van volledige ongeletterdheid, dat wil zeggen helemaal niet kunnen lezen en schrijven in het Nederlands, is sprake bij een kleine vijftieng procent van de Turkse respondenten. Ongeveer vier procent heeft aangegeven wel de elementaire taken matig tot goed te kunnen uitvoeren, maar niet de taken waarin die elementaire vaardigheden moeten worden toegepast. Op niveau vier bevindt zich ongeveer zeven procent van de Turkse respondenten. Deze groep kan wel enkele van de eenvoudige taken (in het algemeen het lezen van korte teksten en eenvoudige tabellen) uitvoeren, maar niet de overige taken.

Ten slotte bevindt ongeveer zeven procent van de Turkse respondenten zich op niveau drie en ruim tien procent op niveau één. Een uitsplitsing van de gegevens naar geslacht en leeftijd laat zien dat op bijna alle niveaus relatief meer vrouwen en ouderen (in dit geval dus de

groep van zesentwintig tot en met veertig jaar) problemen ervaren. Ongeveer veertig procent van de Turkse vrouwen kan helemaal niet of slechts zeer ten dele aan het schriftelijke taalverkeer deelnemen, tegenover ongeveer vijftientwintig procent van de Turkse mannen. Ongeveer dezelfde verhouding is te zien bij de jongeren ten opzichte van de ouderen.

7 Conclusies

Op basis van de resultaten van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat functionele ongeletterdheid, in de zin van het onvoldoende kunnen deelnemen aan het schriftelijk taalverkeer, nog steeds voorkomt bij een niet onaanzienlijk deel van de inwoners van Nederland. Dat de problemen onder de allochtonen vele malen groter zijn dan onder de autochtonen was uiteraard te verwachten. Functionele ongeletterdheid is een meerdimensionaal begrip, dat betrekking heeft op een aantal vaardigheden, die zowel naar aard als complexiteit kunnen worden onderscheiden. Afhankelijk van de aard van de vaardigheden en de grenzen die men wenst te hanteren kunnen uitspraken worden gedaan omtrent de omvang van dit probleem.

Lezen levert de minste problemen op. Afhankelijk van de complexiteit van de leestaak heeft een half tot ruim één procent van de autochtone Nederlanders hier veel moeite mee. Deze percentages geven, zoals eerder beargumenteerd, een ondergrens aan. Voor de allochtonen liggen de percentages aanzienlijk hoger. Van de Turkse respondenten blijkt rond de twintig procent ernstige problemen te hebben om teksten in het Nederlands (van losse woorden tot iets langere brieven) te lezen.

Schrijven levert voor meer volwassenen problemen op. Bijna één procent van de autochtone volwassenen heeft al veel moeite met het schrijven van losse woorden. Het schrijven van korte teksten lukt bijna drie procent niet, terwijl het schrijven van langere teksten (bijvoorbeeld een officiële brief naar de gemeente) meer dan tien procent van de volwassenen ernstige problemen oplevert. Voor de allochtonen zijn de percentages weer aanzienlijk hoger. Bijna een kwart van de Turkse respondenten kan geen losse woorden schrijven, ruim een

derde geen korte teksten en ruim veertig procent geen langere teksten.

Het lezen van *tabellen* blijkt minder problemen op te leveren dan het invullen van *formulieren*. Waarschijnlijk speelt hierbij mee dat de eerste taak vooral een leestaak is, terwijl de tweede taak zowel lees- als schrijfvaardigheden vereist. Voor de Turkse volwassenen leveren tabellen en formulieren voor ongeveer evenveel personen problemen op als de schrijftaken.

In dit artikel is steeds uitgegaan van respondenten die zeggen een *slechte* beheersing van de diverse taken te hebben. Uit het onderzoek blijkt dat er daarnaast een ongeveer even grote groep volwassenen is die de onderscheiden taken *matig* beheerst. Deze groep zal waarschijnlijk niet permanent maar wel van tijd tot tijd problemen hebben met het omgaan met schriftelijke informatie.

Als we het perspectief omdraaien en kijken naar het percentage autochtone volwassenen dat geen ernstige problemen ervaart dan krijgen we globaal het volgende beeld: ruim 98 procent heeft geen problemen met lezen in het algemeen; 92 procent heeft geen problemen met het lezen van tabellen; 89 procent heeft geen moeite met schrijven in het algemeen; en 83 procent heeft geen moeite met het invullen van formulieren. Voor de Turkse respondenten zijn de percentages achtereenvolgens: 67 procent voor lezen in het algemeen of het lezen van tabellen en 56 procent voor het schrijven in het algemeen of het invullen van formulieren.

De mate van functionele ongeletterdheid blijkt te kunnen worden uitgedrukt in een schaal, bestaande uit zes niveaus. Hierbij is er van uitgegaan dat individuen ernstiger problemen ervaren, dat wil zeggen 'in ernstiger mate functioneel ongeletterd' zijn, naarmate ze meer en eenvoudiger taken niet kunnen uitvoeren. Afhankelijk van het niveau dat men wenst te hanteren kan men met behulp van de ontwikkelde schaal een schatting maken van de mate van functionele ongeletterdheid in Nederland. Uit het onderzoek blijkt dat de meest ernstige vormen van ongeletterdheid (niveau vijf en zes) bij ongeveer één procent van de respondenten voorkomt. Daarnaast komen iets minder ernstige vormen van functionele ongeletterdheid (niveaus vier, drie en twee) voor bij ruim vijf procent van de respondenten. Overi-

gens moet er rekening mee worden gehouden dat het met name wat betreft de meer ernstige vormen van ongeletterdheid (i.c. de hogere schaalwaarden) waarschijnlijk om lage schattingen gaat. Enerzijds komt dit door het feit dat laag-opgeleiden enigszins ondervertegenwoordigd waren in de responsgroep. Anderzijds heeft dit te maken met de 'subjectieve' wijze van meten. Zoals in paragraaf vijf reeds is opgemerkt wijzen vergelijkingen met meer 'objectieve' metingen erop dat wat betreft het kunnen omgaan met 'korte informatieve teksten' zes procent van de respondenten volstrekt onvoldoende 'scoort'.

Op het 'lichtste' onderscheiden niveau van ongeletterdheid bevindt zich ruim achttien procent van de respondenten. De problemen zijn hier echter beperkt en hebben met name betrekking op specifieke, relatief complexe taken als het niet goed kunnen invullen van ingewikkelde formulieren en het schrijven van langere brieven. Het betreft hier een grensgebied tussen geletterdheid en ongeletterdheid. Het gaat om taken waar niet iedereen frequent mee te maken heeft. Bovendien worden deze taken in verhouding tot andere taken door relatief veel respondenten als niet alledaags aangeduid.

Ten slotte dient te worden opgemerkt dat de mate van functionele ongeletterdheid niet gelijk verdeeld is onder de bevolking. Onder ouderen en laagopgeleiden (basisonderwijs en lbo) en WAO'ers komen relatief veel (in ernstige mate) functioneel ongeletterden voor. De mate van functionele ongeletterdheid is hoog onder allochtonen. Bijna vijftienvijftig procent van de respondenten bevindt zich op het hoogste niveau van ongeletterdheid.

8 Ten slotte

Het onderzoek is in eerste instantie opgezet als een ondersteuning voor het advieswerk van de Stuurgroep Internationaal Jaar van de Alfabetisering. In het eindadvies (Doets e.a., 1991) zijn de resultaten van het onderzoek duidelijk terug te vinden. Daarnaast heeft het onderzoek ook een bredere betekenis. Voor de eerste maal is er nu enig feitelijk inzicht in de omvang van de functionele ongeletterdheid in Nederland.

Het beleid van de overheid dat de afgelopen jaren gericht is geweest op een sterke stimule-

ring van de basiseducatie voor volwassenen vindt naar onze mening ondersteuning in de nu gepresenteerde cijfers. Bovendien blijkt duidelijk dat er de komende jaren behoefte zal blijven bestaan aan basisvoorzieningen voor volwassenen op het terrein van het onderwijs. Overigens wijst de onstuimige groei van de basiseducatie ook al in die richting.

Door de gehanteerde methode van onderzoek en de gebruikte instrumenten is het nodige inzicht ontstaan in de wijze waarop ongeletterdheid kan worden geoperationaliseerd en vervolgens gemeten. Het principe van het nu gehanteerde onderzoeksinstrument kan ook voor andere basisvaardigheden (bijvoorbeeld rekenen en sociale vaardigheden) worden gebruikt. Het SVE is hier in 1992 mee gestart, waarbij blijkt dat het ontwikkelde instrumentarium ook als basis kan dienen voor de ontwikkeling van plaatsingsinstrumenten en voortgangstoetsen in de basiseducatie.

Literatuur

- Barton, D., & Hamilton, M. E. (1990). *Researching literacy in industrialised countries: trends and prospects*. Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- Blok, H. (1987). *Taal voor alledag. Feiten en meningen over het taalgebruik van LBO- en MAVO-leerlingen in alledaagse situaties*. (Academisch Proefschrift). Den Haag: Instituut voor Onderzoek van het Onderwijs S.V.O.
- Calamai, P. (1987). *Broken words. Why five million Canadians are illiterate*. Toronto: Literacy, Southam Newspaper Group.
- Dirks, N. (1990). Het internationaal jaar van de alfabetisering 1990. *Volwasseneneducatie, 1990, nummer 3*.
- Doets, C., e.a. (1991). *Functionele ongeletterdheid in Nederland*. Amersfoort: SVE.
- Doets, C., & Huisman, T. (1988). *De basiseducatie in cijfers*. Amersfoort: SVE.
- Giere, U. (1987). *Functional illiteracy in industrialized countries: an analytical bibliography*. Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- Hayes, E. R., & Valentine, Th. (1989). The functional literacy needs of low-literate adult basic education students. *Adult Education Quarterly, 40* (1), 1-14.

- Leleman, P., & Vries E. M. de (1990). *Lezen en schrijven in Rotterdam*. Rotterdam: Rotterdams Instituut voor Sociologisch en Bestuurskundig Onderzoek (RISBO)/Erasmus Universiteit.
- Levine, K. (1986). *The social context of literacy*. London: Routledge Kegan Paul.
- Neice, D., & Adsett, M. (1990). *Direct versus proxy measures of functional literacy: a preliminary re-examination*. Working Paper #2, prepared for the Joint OECD/UNESCO Seminar, Hamburg November 19-22. Department of the Secretary of State of Canada.
- Studie- en Ontwikkelingscentrum voor de Volwasseneneducatie (1991). *Lezen en schrijven, praktisch onmisbaar*. Amersfoort: SVE.

Manuscript aanvaard 16-9-1992

Auteur

C. Doets (1943) is als plaatsvervangend directeur werkzaam bij de Stichting Studie- en Ontwikkelingscentrum voor de Volwasseneneducatie.

Adres: SVE, Nieuweweg 4, 3811 EW Amersfoort

Abstract

Functional illiteracy of adult Dutchmen

C. Doets. *Pedagogische Studiën*, 1992, 69, 388-399.

In 1991 SVE carried out a research project to assess the amount of functional illiteracy among adults in The Netherlands. In the project respondents were asked to estimate how far they really master a number of 'daily life language tasks'. After analysis a functional illiteracy scale was constructed. The scale distinguishes 6 levels of functional illiteracy, ranging from completely illiterate till slightly illiterate. With the use of the scale the amount of functional illiteracy among adults in The Netherlands could be estimated.